

Actas del
IX Congreso Internacional
de la Asociación Hispánica
de Literatura Medieval

(A Coruña, 18-22 de septiembre de 2001)

III

Actas del IX Congreso Internacional de la Asociación Hispánica
de Literatura Medieval, 2005.

© Carmen Parrilla
© Mercedes Pampín
© Toxosoutos, S.L.

Primera edición, septiembre 2005

© Toxosoutos, S.L.
Chan de Maroñas, 2
Obre - 15217 Noia (A Coruña)
Tfno.: 981 823855
Fax.: 981 821690
Correo electrónico: editorial@toxosoutos.com
Local en la red: www.toxosoutos.com

I.S.B.N. obra conjunta: 84-96259-72-2
I.S.B.N. volumen: 84-96259-75-7
Depósito legal: C-2072-2005

Impreso por Gráficas Sementeira, S.A. - Noia
Reservados todos los derechos

Moda, cultura i lectura a la Corona d'Aragó: el gènere epistolar

Glòria Sabaté - Lourdes Soriano¹
Universitat de Barcelona

1. Moda, cultura i lectura a la Corona d'Aragó

En un imprescindible treball de lectura obligada sobre la cultura a la Corona d'Aragó, Anton M. Espadaler² assenyala que la dinastia dels comtes de Barcelona representa un cas únic en la història de l'Europa medieval perquè cap altre llinatge va ser capaç de transmetre i conservar el poder durant tant de temps i de mostrar alhora un viu i constant interès per les lletres, exercint un autèntic patronatge cultural. Lola Badia,³ però, constata que el segle XV marca un distanciament perquè la implantació de la monarquia castellana dels Trastàmars (1412-1516) va implicar un cert allunyament dels nous monarques respecte de la literatura escrita en llengua autòctona, literatura que els era aliena. L'absència d'una cort al regne de València i a Catalunya durant el regnat d'Alfons el Magnànim⁴ és

¹ Aquesta comunicació és una primera aportació de les autores a l'estudi i catalogació del gènere epistolar a la Corona d'Aragó, investigació duta a terme dins del projecte BITECA finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología (PB 98-1170), i dirigit pels drs. Gemma Avenoza i Vicenç Beltran.

² "La Catalogna dei Re", *Lo spazio letterario del medioevo. 2. Il medioevo volgare*. Col. dirigida per Piero Boitani, Mario Mancini i Alberto Varvaro, Salerno Editrice, Roma, 2001, pp. 873-933, esp. p. 873.

³ "Literatura catalana i patronatge reial al segle XV: episodis d'un distanciament", en *Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya: Les Institucions Catalanes (segles XV-XVII)*, 2 = Pedralbes. *Revista d'Història Moderna*, 13, 2 (1993), pp. 525-534.

⁴ La bibliografia sobre la cort napolitana d'Alfons el Magnànim és abundant. Destaquem els treballs següents: *Estudios sobre Alfonso el Magnánimo con motivo del quinto centenario de su muerte. Curso de conferencias*. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1960; José Carlos Rovira, *Humanistas y poetas en la corte napolitana de Alfonso el Magnánimo*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1990; Lia Vozzo Mendia, "La lírica spagnola alla corte napoletana di Alfonso d'Aragona: note su alcune tradizioni testuali", *Revista de Literatura Medieval*, 7 (1995), pp.173-186.

una realitat,⁵ però sembla que la cultura va ser capaç de caminar tota sola gràcies al fet que els escriptors mostraren una clara consciència literària que els feia sentir justificats en funció d'ells mateixos i del seu públic. En aquest sentit és significatiu el fet que malgrat la desaparició de la cort com a institució arrelada i activa al país, entorn del 1460 esclata el moment més àlgid de la literatura catalana. Pel que fa a València, Vicent Josep Escartí⁶ afirma que durant el segle XV la relació directa entre els autors havia de ser indefugible, i a la presència de dos grups més o menys compactes de lletraferits apuntada per Joan Fuster,⁷ els aristòcrates i els burgesos, creu que també s'hauria de considerar un altre grup que s'inclouria en el cercle de la literatura burgesa però que segurament en algun moment va tenir un cenacle propi: es refereix al dels homes de medicina afeccionats a les lletres. Igualment, s'ha de tenir present que el segle XII creà el tipus de dama culta⁸ que es mostra aficionada a la lectura en privat i que en arribar el XV té la capacitat d'organitzar tertúlies⁹ i de participar en debats literaris (pensem en el debat epistolar mantingut entre Isabel de Suaris i Bernat Fenollar).¹⁰ Xavier Vellón ens informa que foren les dones

⁵ Jaume Turró, "Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV", conferència llegida al Seminari de Literatura Medieval i Moderna del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona el 14 de novembre de 2000 i publicada a <<http://www.udg.edu/ilcc/tirant.htm>>, (2001). Ara també a la *Revista de Catalunya*, 163 (2001), pp. 97-123.

⁶ "Encara sobre escriptors i lectors a la València del segle XV". *Acti del XXI Congreso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*, ed. Giovanni Ruffino, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1998, pp. 135-145.

⁷ "Lectors i escriptors en la València del segle XV", *Obres Completes*, I, Edicions 62, Barcelona, 1968, pp. 317-390.

⁸ Carmen Marín Pina, "La mujer y los libros de caballerías: notas para el estudio de la recepción del género caballeresco entre el público femenino", *Revista de Literatura Medieval*, 3 (1991) pp. 129-148. Destaquem també el treball de Jaume Massó i Torrents, "Poetesses i dames intel·lectuals", *Estudis Universitaris Catalans*, 21 (1936), pp. 405-417.

⁹ Tenir present Jaume Aurferil, "La Sort d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Valldonzella", *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, I, Quaderns Crema, Barcelona, 1986-1988, pp. 37-77.

¹⁰ Sobre aquest debat i sobre la tertúlia que s'organitzà al voltant d'aquesta dama vegi's Max Cahner, "Debat epistolar entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris", *Els Marges*, 10 (1977), pp. 71-76 i Antoni Ferrando Francés, "Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 38 (1979-1982), pp. 105-131.

el sector ciutadà més procliu a les novetats literàries, i que els testimonis sobre la cultura llibresca de les dames de les classes benestants sovintegen al llarg d'aquest segle XV.¹¹ En tots aquests cercles, per tant, la confluència era necessària; se'n parlava i se n'escoltava literatura, esdevenint escriptors i lectors alhora.

Malgrat aquest dinamisme, Antoni Ferrando¹² ens indica que si hom volia trobar un ambient cultural cortesà equiparable al de la cort del Magnànim a Nàpols, havia de desplaçar-se a Navarra, on regnava l'infant Joan d'Aragó, germà del Magnànim (1441-1461), personatge caracteritzat per ser un important protector de les lletres. Allà acudiren nombrosos cavallers castellans, aragonesos, valencians i catalans que s'havien vist obligats a marxar de València i Catalunya per buscar una cort que als seus regnes no existia.¹³ A Barcelona hi havia la presència de Carles de Viana (1460-1461) i de Pere el Conestable (1464-1466), però conreaven la llengua castellana, majoritàriament, per la qual cosa aquestes corts són importants focus de producció i transmissió de la literatura castellana, especialment la poesia de cancionero. La presència de producció literària en català era, doncs, més aviat escassa.¹⁴

Paral·lelament a aquesta situació de creixent bilingüisme cultural,¹⁵ l'augment del nombre de lectors¹⁶ produeix un important avanç en la producció de còpies manuscrites, i un nou

¹¹ "L'oralitat en la cultura burgesa: literatura i tertúlies femenines a la Baixa Edat Mitjana", *Catalan Review*, 12, 2 (1998), pp. 73-87. A més a més, hom pot consultar l'article d'Antonio Cortijo Ocaña, "Women's Role in the Creation of Literature in Catalonia at the End of the Fourteenth and Beginning of the Fifteenth Century", *La Corónica*, 27, 1 (1998), pp. 7-20.

¹² *Op. cit.*, pp. 112-114.

¹³ Francisco J. Rodríguez Risquete, "Pere Torroella i les corts dels infants d'Aragó al s. XV", conferència llegida al Seminari de Cultura Catalana Medieval i Moderna de la Universitat de Barcelona el 19 de desembre de 2000, publicada a <<http://www.udg.edu/ilcc/fe.htm>>, (2001). Ara també a *Llengua & Literatura*, 13 (2002), pp. 209-222.

¹⁴ Jaume Turró, *op. cit.*

¹⁵ Sobre els autors bilingües, hom pot consultar el treball de Montserrat Ganges Garriga, "Cuaderno bibliográfico nº 6. Poetas bilingües (català-castellà) del segle XV", dins del *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 6, 1 (1992), pp. 57-232.

¹⁶ Ángel Gómez Moreno, *El Prohemio e Carta del Marqués de Santillana y la teoría literaria del siglo XV*, PPU, (Colección Filológica, 1) Barcelona, 1990.

tipus de lectors entra en escena,¹⁷ no sols els nobles en sentit estricte formaran el nou públic del llibre, sinó que una burgesia cada dia més pròspera i més ambiciosa s'incorporarà a la lectura. En aquest sentit la introducció de la impremta no farà sinó accelerar aquest procés. L'expectació intel·lectual d'aquests nous lectors se centra en una producció literària de consistència filosòfica i científica, però la lectura també esdevindrà un mitjà de divertiment, la qual cosa afavorirà les llengües vulgars. La condició individual de cada lector, per tant, pel que fa a la seva classe i professió, determinarà la tria de l'idioma i la formació de la seva biblioteca; així, enfront el lector cultista aficionat als clàssics i a la passió per l'exemple de la història, íntimament relacionada amb la cavalleria i el saber eclesiàstic, hi ha el lector de la classe mitjana que s'interessa per lectures edificants de menys volada retòrica. D'altra banda, l'arromançament d'obres morals¹⁸ i de caire científic faciliten que aquest tipus de literatura superi l'àmbit cortesà i ompli les biblioteques de cavallers i de ciutadans honrats.

En aquest sentit és significatiu constatar que els mercaders del segle XV volen ennoblir-se amb la cultura,¹⁹ per la qual cosa, al costat de biblioteques personals plenes de documentació comptable i administrativa apareixen certs llibres que recorden el perfil de biblioteques de certes classes ennoblides. El mercader troba plaer en les lectures religioses (el *Psalteri* és el llibre més llegit) i medita sobre la *Sagrada Escripura* i l'*Antic Testament*, però també es deixa seduir per la incipient cultura humanística: Cató, Ovidi, Sal·lusti.²⁰ Els tractats jurídics també hi són presents, així

¹⁷ Joan Fuster, *op. cit.*

¹⁸ Pere March *Obra completa*, ed. de Lluís Cabré, Editorial Barcino (Els Nostres Clàssics, 132), Barcelona, 1993, pp. 33-38.

¹⁹ Jaume Aurell i Alfons Puigarnau, *La cultura del mercader en la Barcelona del segle XV*, Omega, Barcelona, 1998.

²⁰ És il·lustratiu el fet que dels dos manuscrits que es conserven de les *Heroides* d'Ovidi, l'espanyol 543 del fons de la Bibliothèque Nationale de Paris i el fragmentari ms. 1599 de la Biblioteca de Catalunya, el primer va pertànyer al mercader Guillem de Cabanellas (per a una descripció completa del manuscrit vegeu <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1774.html>>). Del text parisenc manca encara una edició i, pel text barceloní, hom pot consultar l'article d'Andreu Merino i Balaguer, "Fragment inèdit de la IV^a *Heroida*

com les cròniques llegendàries o històriques, però el que més crida l'atenció és que el mercader llegeix amb avidesa les novel·les cavalleresques perquè llegir novel·la significa compartir l'univers cultural de la classe aristocràtica.

Curiosament, però, la cultura de la gaia ciència continua essent un aspecte cultural propi dels nobles, els quals veuen contínuament disminuïdes llurs prerrogatives i llur capacitat econòmica.²¹ La transició d'una societat feudal a una societat dominada per la burgesia comportà, entre d'altres, l'evolució i el canvi en relació a les idees sobre l'amor i sobre la passió amorosa, tot i que el llast de la tradició trobadoresca, ben arrelada al nostre país, va retardar aquesta evolució i la va matisar significativament. Segons Arseni Pacheco,²² les literatures francesa i italiana i llur influència és un factor important per a comprendre molts aspectes de les obres de tema amorós en la literatura catalana d'aquesta època; d'entre aquests factors cal destacar l'adopció de la prosa, adopció que sembla suggerir un trencament amb la tradició de l'amor cortès i que comporta l'aparició d'un nou punt de vista davant la matèria narrada, i una nova concepció del text narratiu.²³ En aquest sentit Pacheco destaca l'aparició de

tralladada al català en lo segle XV", *La Renaixensa*, 5, 1 (1875), pp. 491-495. Sobre la literatura d'entreteniment i el seu públic, hom pot consultar l'imprescindible treball de Stefano Maria Cingolani, "Nos en leyr tales libros trobemos plazer e recreation". L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya els segles XIV i XV", *Llengua & Literatura*, 4 (1990), pp. 39-127. Una bona guia bibliogràfica de fons impreses sobre llibres i lectors és el treball ja clàssic de Charles Faulhaber, *Libros y bibliotecas en la España medieval*, Grant & Cutler Ltd. (Research Bibliographies & Checklists, 47), London, 1987.

²¹ Giuseppe Tavani, "Literatura i societat a Barcelona entre la fi del segle XIV i el començament del XV", *Per una història de la cultura catalana medieval*, Editorial Curial, Barcelona, 1996, pp. 83-131.

²² "L'anàlisi de la passió amorosa en alguns texts del segle XV. Anatomia d'un gènere en embrió", *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3 = *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, VI, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes – Abadia de Montserrat, Amsterdam-Barcelona, 1983, pp. 25-38.

²³ Tenir present A. Pacheco, "La narració en primera persona en els segles XIV i XV: notes per a una reavaluació crítica", *Actes del cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica: Tampa-St. Augustine, 1987*, a cura de Philip D. Rasico i Curt J. Wittlin, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988, pp. 99-109.

l'anònima *Història de l'amat Frondino e Brisona*,²⁴ la qual, seguint models francesos, serveix per mostrar com les lletres catalanes en aquest moment cerca nous horitzons per a l'anàlisi i l'expressió de la passió amorosa.²⁵ D'aquesta manera, la part de l'obra que descriu l'acció és escrita en *noves rimades*, la forma pròpia de la narració en la tradició trobadoresca, mentre que l'anàlisi de l'esmentada passió amorosa es presenta en prosa.

Paral·lelament, fra Francesc Oliver incorpora a les lletres catalanes el tema de la *Belle Dame sans Merci*. Martí de Riquer²⁶ assenyala que Alain Chartier fou un poeta molt conegut i celebrat pels escriptors catalans de la segona meitat del segle XV, i la *Belle Dame* va ser la seva producció més llegida, citada i imitada pels escriptors catalans. Es tracta d'una obra que, segons Carlos Alvar "no sólo es utilizada como apoyo de las quejas amorosas de quienes no son correspondidos, dando lugar en la segunda mitad del siglo XV a un género poético, la *Desconaxença*, en el que tienen cabida un nutrido grupo de composiciones en las que los

²⁴ La primera edició fou la de Paul Meyer "Nouvelles catalanes inédites", *Romania*, 20 (1901), pp. 579-611, esp. pp. 599-611, qui la donà a conèixer al número 13 (1891) de la mateixa revista. Altres edicions són la de Ramon Miquel i Planas, *La historia de Valter e Griselda arromançada per Bernat Metge. Seguida de les de La filla del rei d'Ungria, Frondino e Brisona y Paris e Viana. Textes originals autèntics publicats en vista dels manuscrits y edicions primitives*, Fidel Girò (Col. Històries d'Altre Temps I), Barcelona, 1910 i, més recents, les d'A. Pacheco i A. Bover Font a les *Novel·letes amoroses i morals*, Edicions 62, Barcelona, 1982 i el *Frondino e Brisona*, a cura d'Annunziata Annicchiarico, Adriatica Editrice (Biblioteca di Filologia Romanza, 34), Bari, 1990. Fernando Gómez Redondo apunta que "hay quien piensa que esta obra se compuso como un manual de epístolas para el uso de amantes nobles". *Vid.* el seu article "Carta de Iseo y respuesta de Tristán", *Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica*, 7 (1987), pp. 327-356, esp. p. 348.

²⁵ En aquest moment i en relació a l'amor també hem de tenir present la difusió de la creença que l'amor ardent és una malaltia particular (*amor hereos*), estretament associada amb les traduccions al llatí i divulgacions dels grans autors mèdics via islàmica, als segles XII i XIII, les anàlisis mèdiques (definició, simptomatologia, tractament) de la qual són utilitzats per nombrosos escriptors de textos literaris d'aquest moment. Aquest tema ha estat acuradament analitzat per Rosanna Cantavella, "Terapèutiques de l'*amor hereos* a la literatura catalana medieval", *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, II, a cura de Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitat d'Alacant - Universitat de València - Universitat Jaume I, Barcelona, 1993, pp. 191-207.

²⁶ Alain Chartier, *La Belle Dame sans merci, amb la traducció catalana del segle XV de fra. Francesc Oliver*, Quaderns Crema, Barcelona, 1983, pp. xix-xxvii.

autores se lamentan de la ingratitud o indiferencia de sus damas. Mientras tanto, otros autores, como Romeu Lluïl (h. 1410-1484), recurren a la *Belle Dame* en medio del dolor por la muerte de su amada. La obra de Alain Chartier está plenamente aclimatada en Cataluña y forma parte del panorama poético del momento”.²⁷

2. L'amor i el gènere epistolar

Tenim, per tant, que en aquesta nova reflexió sobre l'amor en un intent d'allunyar-se dels vells codis trobadorescos la prosa, i concretament el gènere epistolar, hi juga un paper determinant.²⁸

Els tipus d'epístoles que hom troba a les lletres catalanes es poden classificar en dos grans grups: cartes privades (les personals escrites per dones als seus marits²⁹ i lletres de batalla³⁰) i cartes literàries (epístoles consolatòries i sentimentals). D'aquest segon grup ens interessen:

- 1) cartes inserides en el cos narratiu de les novel·les sentimentals, de les quals els millors exemples a citar són la *Història de l'amat Frondino e Brisona* i la traducció catalana de la *Càrcer d'amor* de Diego de San Pedro;³¹

²⁷ Alain Chartier, *La bella dama despiadada*, traducció e introducció de Carlos Alvar, Gredos (Clásicos Medievales), Madrid, 1996, pp. 34-35.

²⁸ Pel que fa a les al·legories d'amor de l'època remetem a l'estudi de Josep Pujol, "El narrador al verger. Tradicions i models en les *ventures* al·legòriques amoroses del segle XIV", *La Narrativa in Provenza e Catalogna nel XIII e XIV secolo*, Edizioni ETS, Pisa, 1995, pp. 161-183.

²⁹ A destacar els articles de Teresa-M. Vinyoles i Vidal "Cartes d'una catalana del segle XIV al seu marit", *Miscel·lània Aramon i Serra*, IV, Barcelona, 1984, pp. 387-419 i "L'amor i la mort al segle XIV: cartes de dones", *Miscel·lània de Textos Medievales*, 8 (1996), pp. 111-198.

³⁰ Martí de Riquer, *Lletres de Batalla*, Barcino (Els Nostres Clàssics), Barcelona, 1963-1968, 3 vols., i Antonio Orejudo, *Cartas de Batalla*, PPU, Barcelona, 1993.

³¹ S. Sanpere i Miquel, "Lo *carcer d'amor* de Diego de Sant Pedro. Edició catalana de Rosembach (Barcelona 1493)", *Revista de Bibliografia Catalana*, 2 (1902), pp. 46-84; Diego de San Pedro, *Lo Carcer d'amor: novela del XVe segle composta per Diego de San Pedro y traduhida al català per Bernardi Vallmanya; novament publicada ab una noticia preliminar per R. Miquel i Planes*. Ed. R. Miquel i Planas, Fidel Giró (Col. Històries d'Altres Temps, III), Barcelona, 1907.

2) epístoles presents a la novel·la cavalleresca, com les que trobem al *Tirant lo Blanc* o mencionades al *Curial e Güelfa*;³²

Segons Jordi Rubió i Balaguer³³ la carta com a gènere literari és característica del Renaixement i, estretament lligada a les *Heroides* d'Ovidi,³⁴ participa de l'èxit de la carta humanística escrita en llatí i derivada de l'exemple de Ciceró i Petrarca. Pel que fa a les amoroses, cal tenir present que la ficció sentimental i la literatura cavalleresca li donen entrada,³⁵ i que es caracteritzen per facilitar l'anàlisi del sentiment amorós, novel·lant sovint la substància lírica i la causística abstracta de la poesia cortesana dels cançoners.³⁶

Les cartes que presentem, però, s'allunyen de les fins aquí esmentades, formen un grup homogeni independent i es copien dins d'un tipus concret de manuscrit, el cançoner, on les obres que es recullen giren entorn a un tema universal, l'amor. De característiques semblants, fins ara únicament coneixíem les *Cartes a l'amada* de Francesc Moner, un grup de deu cartes redactades segurament durant l'estada de l'escriptor a la cort dels Cardona durant els anys 1485-1491 i caracteritzades, segons el seu edi-

³² No deixa de ser herència d'una moda nascuda al roman francès, com per exemple al *Tristan en prose*, i que la narrativa cavalleresca castellana també adoptà (*Amadís de Gaula*). Vegeu, per exemple, l'article de Renée L. Curtis, "Some Comments on the Medieval French Art of Letter Writing (with Reference to the *Tristan* Romances)" dins *Tristan Studies*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1969, pp. 54-57; pel cas de l'*Amadís*, vegeu el treball de Sylvia Roubaud i Monique Joly, «Cartas son cartas». Apuntes sobre la carta fuera del género epistolar», *Crítica*, 30 (1985), pp. 103-125, especialment les pp. 103-112. Quant a les obres catalanes, vegeu l'article d'Albert Hauf, citat més amunt, i el treball de Montserrat Piera «Lletres de batalla» de mujeres en *Tirant lo Blanc* y *Curial e Güelfa*: la verbalizació del discurso femenino dentro del código caballeresco», en *La Corónica*, 27, 1 (Fall 1998), pp. 35-53.

³³ *De l'Edat Mitjana al Renaixement. Figures literàries de Catalunya i València*, amb presentació de Pere Bohigas, Editorial Teide, Barcelona, 1979², pp. 110-120.

³⁴ Lola Badia, «Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar», *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, Institut Universitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner) València – Barcelona, 1993, pp. 39-71.

³⁵ Antonio Cortijo Ocaña- Adelaida Cortijo Ocaña, «Las cartas de amores: ¿Otro género perdido de la literatura hispánica?», *Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica*, 16 (1998), pp. 63-81.

³⁶ Albert Hauf Valls, «Tres cartes d'amor: contribució a l'estudi del gènere epistolar en el *Tirant lo Blanch*», *Actes del 'Symposium Tirant lo Blanch'*, Barcelona, Quaderns Crema (Col. Assaig, 14), Barcelona, 1993, pp. 379-409.

tor,³⁷ pel seu to personal i per la presència de certes referències autobiogràfiques. Malgrat aquesta apreciació, hem de tenir present que el fet que apareguin tractats els mateixos temes que trobarem en les nostres composicions (l'amant mostra una profunda devoció envers la seva estimada i es lamenta de la seva severa negativa, planyent-se de la seva situació), fa la impressió, tal com diu Lluís Cabré, "d'ésser [...] un fet de moda més adient a un gust d'època prou potent, per exemple, com per transformar el món artúric en una novel·leta sentimental".³⁸

3. Els manuscrits. Descripció i contingut

Els manuscrits que contenen les cartes d'amor que donem a conèixer són el 10264 de la Biblioteca Nacional de Madrid i l'espanyol 305 del fons de la Biblioteca Nacional de Paris, tots dos copiats al segle XV. En el primer cas,³⁹ es tracta d'un còdex en tamany foli, de 106 fulls de paper escrit per tres mans semi-gòtiques, amb trets més o menys acusats de bastarda i conté, del foli 1r al 74r l'anònim francès *Roman de Liesse et Cardenois*⁴⁰ que, segons Ana Maria Valero⁴¹ formava el mòdul inicial, realitzat a Catalunya, al qual se li va afegir les obres següents: la traducció

³⁷ *Obres Catalanes*, a cura de Peter Cocozzella, Editorial Barcino, (Els Nostres Clàssics, 100) Barcelona, 1970.

³⁸ "El conreu del lai líric a la literatura catalana medieval", *Llengua & Literatura*, 2 (1987), pp. 67-132, esp. p. 124.

³⁹ MANID 1618 <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1618.html>>. Sobre aquest exemplar vegi's també la bibliografia següent: José Mª Rocamora, *Catálogo abreviado de los manuscritos de la Biblioteca del Excmo. Sr. Duque de Osuna e Infantado, hecho por el conservador de ella*, Imprenta de Fortanet, 1882, p. 37, n. 141. Domínguez Bordona (1931), *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Blass S.A. Tipográfica, Madrid, 1931, p. 78; M. Schiff, *La bibliothèque du marquis de Santillana. Étude historique et bibliographique de la collection de livres manuscrits de don Iñigo López de Mendoza, 1398-1458, marqués de Santillana, conde del Real de Manzanares humaniste et auteur espagnol célèbre, précédée d'une introduction biographique, avec des notes, appendices contenant des documents et une table alphabétique*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études (Sciences Historiques et Philologiques, 153), Paris, 1905, pp. 380-381. També Jaume Massó Torrents, "Bibliografía dels antics poetes catalans", dins l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5, 1 (1913-14), pp. 3-276, esp. pp. 228-229. Es tracta del seu cançoner *l*.

⁴⁰ Títol donat per M. Schiff: "du nom des personnages qui paraissent en être les protagonistes". Vid. *La bibliothèque du marquis de Santillane... op. cit.*, p. 380.

⁴¹ "La 'Requesta'...", art. cit., p. 42.

catalana del llibre tercer del *Tresor*, la *Retòrica* de Brunetto Latini (ff. 5ra-91^v),⁴² el poema *O Déu e quin sospirar* d'Aznar Pardo de la Casta (ff. 92^v-93^r),⁴³ *Lo Cambiador* de Jordi de Sant Jordi (ff. 93^v-94^v),⁴⁴ al qual seguirien les set cartes als folis 96^r-99^r i, finalment, el poema anònim *Amor de cor afectuós* (ff. 99va-100rb).⁴⁵

El manuscrit va pertànyer a Íñigo López de Mendoza, marquès de Santillana,⁴⁶ fins el 1458 (any de la seva mort) i de la

⁴² Brunetto Latini, *Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons*, ed. Curt J. Witlin, I, Barcino (Els Nostres Clàssics, 100), Barcelona, 1971, pp. 56-60.

⁴³ Edició y estudio de Ana Mª Valero, "La 'Requesta...'", art. cit.; Jordi Parramon i Blasco, *Repertori mètric de la poesia catalana medieval*, Curial Edicions Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Els Nostres Clàssics, 100), Barcelona, 1992, p. 92, ítem 108:1. Quant a l'edició, "O Deu, e quin sospirar [text electrònic a Internet]". *RIALC (Repertorio informatizzato della antica lirica catalana)*. Comp. Constanzo di Girolamo, Napoli, <<http://www.rialc.unina.it/127.2.htm>>, 1999.

⁴⁴ També es copia al f. 200^r del ms. 1 de l'Ateneu de Barcelona, més conegut com a *Cançoner de l'Ateneu*. Parramon i Blasco, *Repertori mètric*, op. cit., p. 138, ítem 200:7. Per l'edició del poema vid. *Les poesies de Jordi de Sant Jordi: cavaller valencià del segle XV*, ed. de Lola Badia i Martí de Riquer. Edicions Tres i Quatre (Col. Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 7), València, 1984, p. 234 i, més recentment, Jordi de Sant Jordi "Pus que tan be sabetz de cambiar [text electrònic a Internet]". *RIALC... op. cit.*, <http://www.rialc.unina.it/164.13.htm>, 1999. Sobre el manuscrit i els cançoners en general, vid. Jaume Massó i Torrents, "Manuscrits de la Biblioteca de l'Ateneu barcelonès", *Revista de Bibliografia Catalana*, 1 (1901), pp. 12-67 i 154-226; Jaume Massó i Torrents, "Bibliografia dels antics poetes catalans", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5, 1 (1913-1914), pp. 3-276; Jaume Massó i Torrents, *Repertori de l'antiga literatura catalana, I. La Poesia*, Editorial Alpha, Barcelona, 1932; J. González Cuenca, "Cancioneros manuscritos del Prerrenacimiento", *Revista de Literatura*, 40 (1978), pp. 177-215; Jacqueline Steunou & Knapp Lothar, *Bibliografía de los cancioneros castellanos del siglo XV y repertorio de sus géneros poéticos*. 2 vols., Paris, Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1975 (I) y 1978 (II); Brian Dutton, *Catálogo-índice de la poesía cancioneril del siglo XV*, 2 vols., Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1982; Pedro M. Cátedra, *Poemas castellanos en cancioneros bilingües*, University of Exeter, Exeter, 1983.

⁴⁵ Parramon i Blasco, *Repertori mètric*, op. cit., Dc: 2 i edició de G. Navarro, "Amor de cor afectuós [text electrònic a Internet]", *Rialc*, op. cit., <<http://www.rialc.unina.it/0.11.htm>>, 2000.

⁴⁶ Ana Mª Valero creu que Andreu Febrer regalà l'exemplar al marquès de Santillana, basant-se en el fet que tot i que el roman francès es titula *de Liesse et Cardenois*, "no recoge, como sería lógico esperar, el nombre de sus dos protagonistas, antes bien, es el resultado de una lectura demasiado superficial por parte del redactor, quien tomó el nombre de la doncella -Liesse- por el de la verdadera protagonista: Passebeauté". Per a l'autora, "este y otros indicios [...] nos han inducido a preguntarnos si Andreu Febrer no habría sido uno de los propietarios del manuscrito, y si no sería él quien se lo entregó al Marqués de Santillana. En todo caso, lo que sí podemos afirmar es que Andreu Febrer conocía la novela francesa". Vid. el seu article "La 'Requesta d'amor tençonada' del poeta Aznar Pardo", *Miscellanea Barcinonensis*, 41 (1975), pp. 41-47, esp. p. 42.

seva biblioteca passà a la d'Osuna e Infantado. L'any 1886 ingressà a la Biblioteca Nacional, quan aquesta adquirí tot el llegat.

Pel que fa al manuscrit del fons espanyol 305 de la Biblioteca Nacional de París⁴⁷, conegut també com a *Cançoner castellà-català de París* (PN11), està format per 211 folis de paper, tamany quart, i les tres parts que el configuren foren copiades per dues mans humanístiques i una mà gòtica rodona. En relació al contingut, la primera part conté *Lo Somni* de Bernat Metge (ff. 1^r-96^r) i la traducció catalana de la *Història de Walter i Griselda* de Francesco Petrarca (f. 97^v), duta a terme pel mateix Metge. La segona part transmet quatre obres de Pere de Torroella, la *Resposta a frare Rocabertí* (ff. 98^r-99^r), el *Razonamiento en defensión de las donas* (ff. 99^v-101^v), el *Razonamiento de Demóstenes a Alejandro* (ff. 102^r-103^r) i un poema en *lohor de madama Lucrezia Nepolatana dama de don Alfonso Rey d'Aragón* (ff. 103^r-105^r); després segueix un poema de benvinguda al rei Ferran el Catòlic atribuït a Alfonso de Jaén⁴⁸ (ff. 105^v-109^v)⁴⁹ i les sis cartes d'amor anònimes (ff. 114^r-116^v). A la tercera part es copia les *Coplas de Vita Christi* d'Íñigo López de Mendoza (ff. 118^r-195^v).

Quant a la seva procedència, a semblança d'altres manuscrits del mateix fons (l'espanyol 228 i 229) presenta una taula en

⁴⁷ MANID BITECA 1124 <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITECA/1124.html>> i BETA 2706 <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BETA/2706.html>>. Hom pot veure, sobre aquest volum, la bibliografia següent: Pere Bohigas, *Sobre manuscrits i biblioteques*, p. 98; Dutton, *Catálogo-Índice de la poesía cancioneril del siglo XV*, op. cit. n. PN11. Faulhaber et al., eds., *Bibliography of Old Spanish Texts*, Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1984, nn. 25758. Morel-Fatio, *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais [de la] Bibliothèque Nationale*, Imprimerie Nationale, Paris, 1982, pp. 238-239, n. 623.

⁴⁸ Cronista del rei Joan II d'Aragó. Una altra composició seva es troba al ms. 273 de la Biblioteca de Catalunya, l'*Spejo del mundo*, escrita entre 1479 a quo – 1482 ad quem i dedicada a la reina Isabel I. És tracta d'una exhortació als Reis Catòlics que emprenguin la conquesta de Granada. Vid. *Inventari de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, exemplar dactilogràfic, 1989-1994, p. 37.

⁴⁹ Publicat per A. Morel-Fatio, "Souhaits de bienvenue adressés à Ferdinand le Catholique par un poète barcelonais en 1473", *Romania*, 11 (1882), pp. 333-356. I després cotejat pel mateix Morel-Fatio amb altra versió: "Le poème barcelonais en l'honneur de Ferdinand le Catholique", *Romania*, 16 (1887), pp. 92-97. (Cfr., Menéndez Pelayo, *Antología de poetas líricos castellanos*, III, p. 408, en nota).

italià i l'ex-libris (una figura que representa el sol ponent-se amb la llegenda "Le iour s'en va") que va pertànyer a un Des Marieuz, qui probablement aconseguí els manuscrits a Nàpols durant el segle XVI. Després entraren a la biblioteca del rei Lluís XV de França i d'aquesta a l'actual Biblioteca Nacional de París.

4. Anàlisi de les cartes d'amor

Si ens centrem en el contingut de les epístoles, ens afanyem a remarcar com la mateixa temàtica és tractada emprant dos estils força diferenciats: unes en 'valenciana prosa' (les reportades en el manuscrit de Madrid) i les altres (les parisenques) en un to més moderat i amb menys retòrica, mostren l'evolució d'una relació amorosa abocada al fracàs com a conseqüència de l'actitud freda i distant de la dona. En tots dos casos, el to emprat és optimista inicialment; l'enamorat es declara servidor fidel de la seva dama i li demana el premi a la seva constància, és a dir, la seva acceptació. A mesura que avancem en la lectura de cada grup de cartes, però, observem que el to es va fent gradualment pessimista i assistim, al final, a la decepció de l'amant provocada per la indiferència de la dama desconeixent. Immediatament apareixen dos motius temàtics recurrents en l'epístola amorosa i de moda en els cercles cortesans del segle XV: el tema de la fortuna i el de la mort. Quant al primer, Fortuna es mostra contrària a l'amant, com llegim tant a les cartes de París com a les de Madrid:

No meyns sàvia *que* avisada Senyora, lo gran desig que de *servir*-vos tinch e complaure-*us* me dóna atreviment, puix la fortuna o lo poch marèxer no-m consent [...] mas no-u *permeten* los fats de la fortuna mia, sols plasent conort en la fe de la [h]umanitat vostra tinch [...] la pena *que* ma fortuna *procura per* absència és quant de vostra *presència* so absent ora denguna. (Ms. París, carta III, f. 114^r)

[A]cí no veg àls, ten congruu com amarement languir, cor par *que* me *furtuna* requer no poder mon desir obtendre. (Ms. Madrid, carta III, f. 97^r)

Quant a la mort, fem nostres les paraules de Lluís Cabré en afirmar que els amants, en no passar de *pregadors*, viuen en un

turment amorós que els ha de dur a una “poètica mort”⁵⁰. Ho podem comprovar a les següents epístoles del manuscrit de Madrid:

[A] tota altra renunciu, tota altra avorresch, tota altra me sie hodia, tota altra hoyr apellar me faça pits *que* mort, si donchs aquella no-m reçeip *per* sotsmès. (Carta IV, f. 7^v)

só pasçien en vaigant la mort a mi aproysmar, *perquè* tost dalis aquesta mental tribulació. (Carta V, f. 98^v)

aquell qui si matex ignora del tot *per* tu, e qui morir abans aligiria *que* de le tua [a]místat no haver sentiment. (Carta VI, f. 98^v)

i a la sisena de París:

pus de la sentida crueltat me diferescha la gentileza *vostra* a les mies justes passions si donar los quals la mort sens dupte me procurarien. (Carta VI, f. 115^v)

Finalment, hem de destacar una darrera característica temàtica que separa tots dos grups; mentre que les epístoles de Madrid mostren la separació social com una de les barreres en la relació amorosa, en les de París, la separació dels amants és física: l'amant es veu obligat a agafar la ploma i escriure les penes que “*per* la causa de la absència de vós ma tribulada *persona* soporta”.

L'aparició d'aquests dos grups epistolars ens ha de dur a replantejar-nos la creença fins ara acceptada per la crítica de l'escassetat d'aquest gènere dins la literatura catalana. Igualment, la seva edició i l'estudi detallat, que actualment estem duent a terme, del seu contingut i de les seves possibles fonts en relació a la literatura del moment, ens permetrà en un futur immediat oferir una nova visió més completa del viu i ric ambient cultural de la Corona d'Aragó a la Baixa Edat Mitjana.

⁵⁰ “El conreu del lai...”, *op. cit.*, p. 124.